

ANGELIKA SIKORSKA
Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk o Wychowaniu

DEZORGANIZACJA ŻYCIA RODZINNEGO
W SYTUACJI UWIEŻNIENIA RODZICA
WSTĘPNA REFLEKSJA TEORETYCZNA I WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

UWIEŻNIENIE CZŁONKA RODZINY JAKO SYTUACJA KRYZYSOWA

W obliczu wielości definicji rodziny uchwycenie istoty tego fenomenu nastrocza trudności. Rodzina stanowi niejednorodną i dynamiczną strukturę o zróżnicowanych funkcjach, a jej obraz pod wpływem makroprocesów społecznych podlega nieustannym „aktualizacjom i modyfikacjom” (Tyszka 1979; Szlendak 2015). Role rodziny, przemiany życia rodzinnego, a także funkcje tej grupy, którą Charles Cooley określił mianem pierwotnej grupy społecznej, poddawane są interdyscyplinarnym rozważaniom (Szmatka 2007, s. 67). Sprzyja temu różnorodność obszarów problemowych, kulturowy, społeczny i ekonomiczny charakter zagadnień, które należy uwzględniać.

Przede wszystkim jednak rodzinę uznaje się za pierwsze i naturalne środowisko życia dziecka. Mówiąc o jej najistotniejszych zadaniach należy wymienić funkcje: socjalizacyjną, wychowawczą, opiekuńczą, kulturową, edukacyjną i emocjonalną. Rodzina służy nie tylko zaspokajaniu biopsychicznych i społecznych potrzeb człowieka, ale również za jej pośrednictwem jednostka poznaje obowiązujący system norm i wartości, co umożliwia jej prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie (H. Cudak 2010, 2011, s. 7–14; S. Cudak 2010).

Niezależnie od przyjętej perspektywy teoretycznej trzeba więc pamiętać, że prawidłowe wypełnianie funkcji rodzicielskich wpływa na pomyślność procesu wychowania i socjalizacji dziecka. Styl życia w najbliższym otoczeniu dziecka

determinuje bowiem przyjmowane postawy i role. „W rodzinie — zdaniem Urszuli Kazubowskiej (2010, s. 48) — kształtowana jest tożsamość dziecka w najdoskonalszy i najpełniejszy sposób. [...] Tam kreowany jest system osobowości jednostki, co w przyszłości owocuje przyjęciem określonego stylu działania, postaw i ról. Rodzice, przekazując dziecku system wartości, otwierają mu drogę do autokreacji”. Członkowie rodziny opierają się na sieci wzajemnych relacji i więzi oraz wypracowują własne strategie działania, a „zmiana w zakresie jednego elementu (np. odejście ojca) pociąga za sobą zmiany w całości funkcjonowania systemu rodzinnego” (Kazubowska 2010, s. 40). Nawet najmniejsza destabilizacja wywołuje zmiany strukturalne lub funkcjonalne w tym systemie. Trudne doświadczenia sprzyjają procesom dezorganizacji rodziny, to zaś rzutuje na zakłócenia harmonijnego rozwoju poszczególnych osób (Nowak 2011, s. 47).

Kryzys jako naruszenie równowagi stanowi istotny moment zwrotny (przełomowy) w życiu jednostki lub grupy. Choć zwykle utożsamiany jest z wydarzeniem krytycznym (trudnym), niesie też istotny potencjał rozwojowy. Z jednej strony ma charakter negatywny, zwłaszcza gdy kumulują się problemy jednostki i nie jest ona w stanie samodzielnie ich rozwiązać, z drugiej strony można go uznać za immanentny element rozwoju człowieka — przede wszystkim stanowi główny bodziec prowokujący do zmian (Nowak 2011, s. 38).

Uwięzienie członka rodziny z pewnością stanowi sytuację kryzysową. Henryk Machel (2014, s. 48) uznaje rodzinę osadzonego za „współuczestnika procesu resocjalizacji i reintegracji społecznej”. Kryzys uwięzienia, jego zdaniem, wiąże się z nagłym i nieoczekiwanym charakterem tego wydarzenia. Jednocześnie często wywołuje u pozostałych członków rodziny zespół ostrego stresu. Sytuacja kryzysowa odczuwana jest dotkliwie przez wszystkich w rodzinie (zarówno przez osoby pozostające „na zewnątrz”, jak i przez samego więźnia).

Dzieci dotknięte doświadczeniem uwięzienia rodzica zmagają się z problemami o niezwykle złożonym charakterze. Wśród najważniejszych konsekwencji Andrzej Kacprzak (2012) wyróżnia nagłą degradację ekonomiczną. Sytuacja jest szczególnie trudna, gdy uwięziony rodzic stanowił głównego żywiciela rodziny. Funkcjonowanie poszczególnych jednostek zostaje podporządkowane nowym potrzebom i brakom. Wyzwaniem jest zarówno troska o zaspokojenie potrzeb, jak i konieczność koncentrowania uwagi na nowych, dotychczas nieznanych obowiązkach i trudnościach. Obciążenie związane z trudnościami finansowymi odbiera możliwość prawidłowej realizacji funkcji rodzicielskich (Rzepliński 1981; Kacprzak 2012). Ponadto ubóstwo może wpłynąć na zmianę relacji towarzyskich rodziny — rodzic pochłonięty pracą zarobkową rezygnuje z osobistych przyjemności i kontaktów społecznych.

Dzieci dotknięte uwięzieniem rodzica często zmagają się z problemami natury psychicznej. Aneta Domżańska (2012) w toku badań poświęconych sferze emocjonalnej dzieci więźniów zaobserwowała, że kryzys izolacji rodzi-

ca wywołuje wiele negatywnych objawów, w tym między innymi stany lękowe, depresję, zaburzenia snu, brak poczucia sensu życia, niestabilność emocjonalną, nerwice. Może przyczynić się do moczenia nocnego lub zaburzeń odżywiania (braku łaknienia). Problemy emocjonalne często są powiązane z pogorszeniem rezultatów edukacyjnych oraz wycofaniem z życia szkolnego. Eleonora Sapia-Drewniak (1989, s. 82–91) w swoich badaniach skoncentrowała się na sytuacji szkolnej dzieci osób karanych. Zwróciła uwagę na istotne problemy w relacjach rówieśniczych oraz spadek zainteresowanie nauką (życiem szkoły). Kumulujące się problemy często przybierają formę postaw antyspołecznych. Analizując sytuację młodzieży doświadczającej pobytu ojca w zakładzie karnym, Jan Kupczyk (1989) zaobserwował silną zależność między uwięzieniem rodzica a przestępczym stylem życia dziecka: „przestępczość rodziców — jak zauważa (Kupczyk 1989, s. 28) — ich niezaradność życiowa, dewiacja (szczególnie alkoholizm), niski poziom wykształcenia i kultury, nieumiejętność współżycia z innymi, ich nadmierna agresywność lub pasywność stanowi istotny czynnik w etiologii przestępczości ich dzieci”.

Trudno wskazać „typowe” skutki (konsekwencje) uwięzienia rodzica dla życia dziecka — ocenia Tadeusz Sakowicz (2009). Każda jednostka (rodzina) wypracowuje swój system przewyżczania trudności. Na sposób przeżywania i doświadczania izolacji osoby bliskiej wpływają zarówno czynniki o charakterze środowiskowym, jak i biopsychicznym.

Sytuację uwięzienia rodzica można porównać do okoliczności rozwodu. Rodzic skoncentrowany na rozpadzie małżeństwa jest zbyt pochłonięty bieżącymi przemianami, a w konsekwencji nie wywiązuje się ze swoich obowiązków rodzicielskich. Nie poświęca dziecku dostatecznie dużo uwagi, co więcej, narzuca mu nowe obowiązki i zadania lub wikła je w zaistniały konflikt. Losy rodziny nagle zostają podporządkowane nieoczekiwanej i zmieniającej się sytuacji (na przykład dochodzi do wymuszenia rezygnacji z dotychczasowych przyjemności lub przywilejów). Zmianie ulega funkcjonowanie w kręgach społecznych (miejscu pracy, szkole, środowisku lokalnym). Rodzina w kryzysie uwięzienia nie tylko rezygnuje z tych relacji ze względów finansowych i czasowych, ale również zostaje poddana naznaczaniu społecznemu (stygmatyzacji). W konsekwencji nagle następuje istotna redystrybucja ról rodzinnych oraz reorganizacja życia rodzinnego (Kacprzak 2012).

Równie obciążający jest moment powrotu rodzica do domu. Przede wszystkim wymaga ponownego budowania więzi oraz wypracowania nowych strategii działania. Alfred Schütz (1945, s. 369–376) analizując sytuację „powracającego do domu” (*homecomer*) przede wszystkim zwrócił uwagę na konieczność odbudowania relacji „my”. Jego zdaniem grupy pierwotnie funkcjonują w zinstytucjonalizowanych sytuacjach, znanych i rozpoznawalnych dla poszczególnych członków. Zaburzenie tej harmonii sprawia, że rodzina zostaje zmuszona do ponownego konstruowania bezpiecznej relacji. Przerwa-

nie wspólnoty czasowej i przestrzennej zawęża możliwości wzajemnego rozumienia, a „osobowość innego” (w tym wypadku uwięzionego rodzica) przedstawia się jako dostępna i spójna całość. Mimo że dziecko ma możliwość podtrzymywania stałego kontaktu z uwięzionym rodzicem (za pomocą listów, rozmów telefonicznych, widzeń), relacja zostaje istotnie naruszona. *Homecomer* nie jest osobą sprzed czasów izolacji, z biegiem lat zmienia się, a jednocześnie powraca do również odmienionego środowiska rodzinnego.

UWIEZIENIE RODZICA Z PERSPEKTYWY „DZIECKA PRZESTĘPCY”: PRZYPADEK ALICJI

W celu pogłębiania wiedzy o przemianach rodziny w kryzysie uwięzienia sięgnęłam do metody biograficznej w ujęciu Fritza Schützego (2012). Badania zostały zrealizowane za pomocą techniki autobiograficznego wywiadu narracyjnego¹. Zdaniem Kai Kaźmierskiej (2004, s. 74) istotą wywiadu narracyjnego jest „[...] otrzymanie opowieści o życiu, nie będącej sumą odpowiedzi na stawiane pytania, lecz spontaniczną narracją, niezakłóconą interwencją badacza”. Pozyskane historie życia (*in total*) umożliwiają rekonstrukcję pojedynczych losów biograficznych oraz obserwację innych ważnych procesów społecznych. Narracje zostały dokładnie utrwalone z uwzględnieniem własności parazykowych oraz stylizacji językowej (potocyzmów, dialektyki, błędów językowych itp.).

Ilustracji dostrzeżonych problemów dostarcza opowieść dwudziestopięcioletniej Alicji. Jako dziecko badana doświadczyła uwięzienia ojca. Rodzina o wysokim statusie materialnym i społecznym ze względu na traumatyczne wydarzenie uległa istotnej reorganizacji. Utrwalona narracja pozwala na rekonstrukcję losów tej rodziny oraz scharakteryzowanie trajektorii cierpienia (w tym sposobów przewycięzania powstałego kryzysu).

Na podstawie materiału biograficznego zostaną przedstawione trzy kluczowe problemy. Pierwszy dotyczy redystrybucji ról rodzinnych — na przykładzie przemian zachodzących w najbliższym środowisku życia Alicji scharakteryzuję zjawisko parentyfikacji. Kolejne zagadnienie to sytuacja dziecka — w tym wypadku swoiste poczucie sieroctwa społecznego, jakiego doświadczyła Alicja. Na koniec opiszę relację córki i uwięzionego ojca, zarówno w okresie jego izolacji, jak i po odbyciu kary pozbawienia wolności.

---

¹ Zaprezentowany materiał empiryczny jest fragmentem większych badań nad doświadczeniem uwięzienia rodzica, które stanowią podstawę rozprawy doktorskiej pisanej pod kierunkiem profesor Kai Kaźmierskiej.

„Przemeblowanie ról”

Na skutek kryzysowego doświadczenia zachodzi w rodzinie swoiste odwrócenie ról² — zjawisko parentyfikacji³ wywołane trudnym, nietypowym wydarzeniem. Zamiana ról następuje zwykle na poziomie relacji rodzic–dziecko, jednak możemy również zaobserwować parentyfikację między samymi rodzicami lub w obrębie rodzeństwa. Konsekwencje tego zjawiska (podobnie jak doświadczenie kryzysu) mogą mieć dwojaki charakter. Można wyróżnić parentyfikację zdrową (adaptacyjną), która zachodzi wówczas, gdy przejmowana rola sprzyja rozwojowi, przekazane zadania nie są nadmiernie obciążające, a cała sytuacja jest odczuwana jako zrozumiała. W takiej sytuacji rodzice posługują się jasnymi komunikatami i doceniają wykonaną przez dziecko pracę. Może także pojawiać się — często analizowana w socjologii rodziny — parentyfikacja patologiczna (destrukcyjna), polegająca na przejmowaniu zbyt obciążających zadań i ról. Negatywnej parentyfikacji najczęściej doświadczają dzieci z grupy ryzyka, na przykład w sytuacji rozpadu związku rodziców lub przewlekłej choroby osoby bliskiej. Wówczas dochodzi do narzucenia zadań przewyższających możliwości dziecka. Niezależnie od charakteru doświadczanej parentyfikacji zawsze ma ona wpływ na kształtowanie tożsamości.

W życiu Alicji z pewnością mamy do czynienia z kryzysowym wydarzeniem, które wpłynęło na losy rodziny. Przed uwięzieniem ojca cieszyła się ona wysokim statusem materialnym i społecznym (wyższe wykształcenie rodziców, piastowanie kierowniczych stanowisk, prestiż, ponadprzeciętne zarobki). Rolę głównego żywiciela rodziny pełnił ojciec, zapewniając żonie i dwóm córkom dostatni byt. Jego funkcje niespodziewanie musiał ktoś przejąć. Rekonstruując relacje z matką i ze starszą siostrą, Alicja wielokrotnie odwołuje się do zjawiska zamiany ról. Przede wszystkim kreśli obraz matki, która nie udźwignęła ciężaru sytuacji. Nie potrafiła realizować codziennych obowiązków (zastąpić swojego męża). Trudność sprawiały jej nawet czynności na pozór błahe, na przykład samodzielne zrobienie zakupów czy opłacenie rachunków. W konsekwencji matka borykała się z dodatkowym obciążeniem w postaci depresji, to zaś rzutowało na stosunek córek do niej:

Alicja: Moja mama tak naprawdę przeżyła ogromną traumę, którą przerzuciła na mnie i na moją siostrę, bo sobie z tym nie radziła, popadła w ogromną depresję.

W odczuciu narratorki rodzic postawiony w trudnej sytuacji stał się zupełnie bierny w polu domowym.

² Szerzej na ten temat pisała Katarzyna Schier (2016). Podstawę jej rozważań stanowi psychologiczna teoria więzi psychicznej (emocjonalnej), inaczej tzw. teoria przywiązania. Tutaj koncentruje się na socjologicznym wymiarze (konsekwencjach) odwracania ról.

³ Pojęcie parentyfikacji na gruncie psychologii wprowadzili Ivan Boszormenyi-Nagy i Geraldine Spark (1973).

Alicja: Z perspektywy czasu okazało się, że moja mama była trochę jak ja. Czyli żyliśmy sobie bez troski, były pieniądze było kolorowo. Nie odczuwaliśmy tego problemu życia codziennego, z którym borykają się inni ludzie. Wszystko robił tata. Czyli tak, tata brał na barki całe utrzymanie domu, miał stresującą pracę, chciał dla nas jak najlepiej i robił wszystko dla nas co tylko się dało.

Można sądzić, że matka Alicji nie tylko przerzucała negatywne emocje na swoje córki, ale również obarczała je dodatkowymi obowiązkami, z którymi sama nie potrafiła sobie poradzić. Dzieci dotknięte kryzysem uwięzienia ojca wcieliły się w rolę tzw. *little parent* (Schier 2016, s. 21). Zjawisko parentyfikacji może zachodzić w dwóch wymiarach — egzystencjalnym (instrumentalnym) oraz emocjonalnym. Instrumentalna zamiana ról polega na trosce o fizyczną egzystencję rodzica. Dziecko podejmuje pracę zarobkową lub przejmuje opiekę nad domem i młodszym rodzeństwem. W przypadku parentyfikacji emocjonalnej dochodzi do zaspokajania potrzeb natury społecznej i emocjonalnej opiekunów — dziecko wciela się w rolę powiernika trosk lub pocieszyciela. Niekiedy ingeruje w relacje partnerskie, łagodzi spory i konflikty, stając się mediatorem.

W przypadku losów rodziny Alicji mamy do czynienia z krzyżową postacią parentyfikacji. Córki przede wszystkim wspierały matkę w wymiarze emocjonalnym (towarzyszenie w leczeniu depresji). Starsza siostra Alicji przejęła ponadto rolę żywiciela i opiekuna domu. Co ciekawe, jej „bohaterska funkcja” ujawniła się już podczas aresztowania ojca.

Alicja: Pamiętam, że [podczas aresztowania — A.S.] weszła do mnie moja siostra z pokojem obok i powiedziała, że mam leżeć w łóżku i się nie ruszać. I to samo powiedziała babci, która też miała swój własny pokój.

Trzeba zaznaczyć, że dziecko może zajmować się różnymi członkami rodziny jednocześnie lub sprawować opiekę tylko nad jedną osobą. To, kim się opiekuje i jak długo trwa to zadanie, ma istotny wpływ na jego rozwój oraz ewentualne powstawanie zaburzeń natury psychicznej. U siostry Alicji wystąpiły dysfunkcje emocjonalne — od wielu lat jest pod stałą opieką psychologiczną.

Alicja: I się okazało, że moja mama nawet nie potrafi wejść na konto bankowe, że nie potrafi opłacić rachunków. I to też była trochę lekcja życia dla mojej mamy samej sobie. No i... dla mnie też, bo ja z moją siostrą musiałyśmy ją wspierać. Moja siostra wzięła w sumie na swoje barki yyy całe to wydarzenie... stała się głową rodziny jakby, przejęła obowiązki wszystkie mojego taty, co później też się odbiło na jej zdrowiu.

Można wyróżnić kilka typów ról przyjmowanych przez dziecko oraz związanych z nimi funkcji. Katarzyna Schier (2016) wymienia:

- 1) rolę służącego, związaną z instrumentalną pomocą, na przykład wykonywaniem wszystkich prac domowych;
- 2) rolę opiekuna rodzica, który dba o jego zdrowie i utrzymanie;
- 3) rolę opiekuna rodzeństwa;
- 4) rolę bufora lub mediatora w kłótniach między rodzicami;

5) rolę terapeuty, gdy dziecko ma za zadanie wspierać rodzica (pocieszać, rozweselać, słuchać o jego troskach).

W sytuacji kryzysu uwięzienia mogą znaleźć zastosowanie wszystkie wymienione role. W przypadku Alicji rola terapeuty miała ogromne znaczenie nie tylko w kontaktach z matką, ale wpływała również na relację z uwięzionym ojcem. Siostrami kierowało poczucie obowiązku opieki nad obojgiem rodziców. Niekiedy zmuszone były do przeorganizowania własnego czasu wolnego, by zaspokoić ich potrzeby. Koncentrowały się przede wszystkim na emocjonalnym wspieraniu ojca. Co więcej, były świadkami kryzysu małżeństwa i angażowały się w relację między swoimi opiekunami (stawały się mediatorem i „ratownikiem” wspólnoty rodzinnej):

Alicja: My wtedy jeździliśmy do tego sądu, żeby tylko go zobaczyć, tylko mu pomachać, żeby tylko on wiedział, że my jesteśmy z nim dalej i że... żeby się nie martwił, że stracił rodzinę żonę i dzieci, bo moja mama też miała takie myśli żeby od niego nie odejść i właśnie uznała, że ją oszukał.

Przemebłowanie ról, a zwłaszcza postawa przyjęta przez starszą córkę, istotnie wpłynęło na jakość relacji między rodzeństwem. Narratorka krytycznie ocenia opiekuńczą postawę siostry. Zwraca uwagę na poczucie osaczenia i zdominowania. Co ciekawe, traumatyczna sytuacja nie zbliżyła ich do siebie. Wręcz przeciwnie — kobiety przeżywały cierpienie w dużym poczuciu osamotnienia.

Alicja: Myślę, że moja siostra wzięła na siebie cały ciężar, mimo że nikt jej o to nie prosił w całej tej sytuacji. I sama siebie wykończyła jeśli chodzi o psychikę swoją bo też później miała symptomy depresyjne. To strasznie eee mi zaczęła matkować i można powiedzieć, że ja dopiero w wieku dwudziestu jeden dwudziestu dwóch lat przełamałam z nią na tyle swoje relacje, że poczułam, że to jest moja siostra a nie moja matka, która mi się wtrąca w każdą sferę życia. I że... ona zawsze to miała ale po tej sytuacji było jeszcze gorzej. Ona mi w pewnym momencie uzurpowała sobie prawo do tego żeby mi wskazywać swoją drogę przez pryzmat swoich doświadczeń. A niestety moja siostra schrzaniła swoje życie bardzo. Bo wyleciała ze stosunków międzynarodowych, poszła na pedagogikę wychowania fizycznego i zdrowia, zdrowotnego. Miała mieć uprawnienia rehabilitacyjne ale tam się tak stało, że... że nagle się okazało, że jednak nie będą mieli a ona była na końcu studiów. Więc skończyła to, później się zajęła projektowaniem wnętrz, dorabiała sobie, była związana z polityką no... taki totalny mizmasz i widać, że ona pogubiła się w tym co chce robić w życiu.

Losy rodziny Alicji ukazują istotne oblicze parentyfikacji. Rekonstrukcja wydarzeń pozwala na przyjrzenie się szczegółowym mechanizmom zjawiska zamiany ról, nie tylko na poziomie rodzic–dziecko, ale również w odniesieniu do relacji panujących w rodzeństwie. Mimo upływu czasu Alicja nadal krytycznie ocenia opiekuńczą i troskliwą postawę siostry. Dostrzega problematyczność tej sytuacji, jednocześnie sama stara się zmienić utrwalone schematy postępowania.

Poczucie sieroctwa

Jak wynika z przytoczonych obserwacji, u Alicji pojawiło się silne poczucie osamotnienia (cierpienia). Reorganizacja życia rodzinnego nie wypełniła istotnych luk powstałych na skutek kryzysu uwięzienia ojca. Wręcz przeciwnie — nowe nieoczekiwane wyzwania przyczyniły się do powstania wielu barier komunikacyjnych oraz negatywnie wpłynęły na jakość więzi emocjonalnych.

Analizując sytuację „dziecka więźnia” warto odwołać się do pojęcia sieroctwa. Współcześnie mówiąc o sieroctwie mamy na myśli dzieci opuszczone przez jednego lub oboje rodziców. Sytuacja ta jest konsekwencją rozpadu rodziny, to jest trwałym lub czasowym rozstaniem się opiekunów. Tak zwane sieroctwo naturalne powstaje na skutek śmierci rodziców. Często jednak mamy do czynienia z sieroctwem społecznym, które dotyka dzieci trwale bądź czasowo pozbawionych możliwości wychowywania się w rodzinie biologicznej. Jedną z głównych przyczyn sieroctwa społecznego jest niewydolność wychowawcza rodziców, czyli nieumiejętność zapewnienia dziecku właściwych warunków rozwoju (Kozak 1986).

W przypadku Alicji zjawisko sieroctwa społecznego nie ma jawnej i oczywistej formy. Żaden z rodziców nie został formalnie (prawnie) pozbawiony opieki rodzicielskiej, choć ojciec na skutek izolacji został wyłączony z procesu wychowania córek, a matka obarczona trudną sytuacją stała się bierna w polu rodzicielskim (opiekuńczym i wychowawczym). Narratorka nadal mieszkała z matką i podtrzymywała regularne kontakty z ojcem (listy, widzenia). Trudno więc jednoznacznie określić ją mianem sieroty społecznej.

Przydatna wydaje się klasyfikacja Andrzeja Łuczyńskiego (2008), który wyróżnia:

- 1) sieroctwo emocjonalne — występujące w sytuacji odtrącenia dziecka przez rodziców; mimo wspólnego zamieszkiwania dochodzi do braków w sferze zaspokajania potrzeb emocjonalnych;
- 2) sieroctwo psychologiczne jako subiektywne poczucie osamotnienia;
- 3) sieroctwo duchowe powstałe na skutek zaburzeń komunikacyjnych oraz braku poczucia więzi emocjonalnej z rodzicami.

Wskazane typy osamotnienia (lub autorecepcji) odpowiadają relacji Alicji z matką. W odczuciu narratorki matka, skoncentrowana na własnej sytuacji, oddaliła się od córek. Nie była w stanie wspierać pozostałych członków rodziny. Choć Alicja miała zapewnione warunki bytowe (materialne), doświadczyła istotnych deficytów emocjonalnych. Ponadto między kobietami powstały bariery komunikacyjne, nadal zauważalne mimo upływu czasu. Alicja sygnalizuje dystans, jaki odczuwa wobec matki.

Co ciekawe, zupełnie inaczej przedstawia się relacja narratorki z ojcem. Izolacja niejako wpłynęła na zwiększenie poczucia empatii i tęsknoty za odseparowanym opiekunem. Sytuacja uwięzienia rodzica bliska jest odczuciom dziecka dotkniętego doświadczeniem emigracji. Osamotnienie związane z czasowym

lub trwałym oddaleniem rodzica Łuczyński (2008) określił mianem sieroctwa emigracyjnego. W odniesieniu do problematyki podjętej w opisywanym badaniu warto poszerzyć klasyfikację o nowy wariant osamotnienia — sieroctwo izolacyjne. Zagadnienie to z pewnością zasługuje na pogłębione analizy.

„Mit ojca” w życiu Alicji

Choć kryzys rodziny związany był z przestępczym działaniem rodzica (malwersacja finansowa, przekazywanie łapówek), Alicja wykreowała swoisty „mit ojca”. W swej narracji nieustannie stara się zaprezentować go w korzystnym świetle. Paradoksalnie, ich więź wzmocniła się za sprawą kryzysowej sytuacji.

Alicja: Natomiast, no mówię yyy ta sytuacja dla mnie jako dziecka, które doświadczyło tego że mój tata trafił do aresztu, będąc właśnie w tym areszcie pozwoliło mi pokaza... zrozumiałam tylko jak bardzo kocham mojego tatę i jak bardzo wierzę w to, że był niewinny i tak naprawdę to, że mój tata dostał wyrok w zawieszeniu, że on właśnie już wyszedł z tego zakładu i yyy miał jakby to... to że się przyznał i że przekazywał te łapówki to ja naprawdę właśnie oni... emm, nie wiem czy dobrze się wyrażam, czy czy płynnie zachowuję historię, ale eeee mmm.

Narratorka w kreacji obrazu ojca często posługuje się technikami neutralizującymi. Kilkakrotnie próbuje dowieść przypadkowości jego działań. Kontrastuje „zły świat przestępczy” z niewinnym wizerunkiem swojego rodzica. Chętnie przywołuje jego zasługi i dobre uczynki w celu usprawiedliwienia i zapewnienia o czystości jego intencji.

Alicja: Tata nigdy nie chciał już ze mną rozmawiać na temat tego jak tam było. Wiem tylko, że wyzalił się mamie i mmm wiem też, że... miał w celi przestępców, którzy w ogóle nie, nie byli ludźmi, którzy wykonali takie wykroczenie jak mój tata. Bo mój tata w rezultacie zost... popełnił przestępstwo poprzez przekazanie łapówki. Zostało mu zrobione zdjęcie kiedy przekazuje teczkę z pieniędzmi firmie farmaceutycznej. Nieważne było to, że to było w imieniu kogoś, że był szantażowany i tak dalej, tylko, że on przekazywał, w związku z czym popełnił wykroczenie. Natomiast przez to, że mój... została w ogóle ogłoszona grupa przestępcza, zrobili z tego nagonkę za czasów tamtego rządu żeby tak jakby... przez to, że udało im się dotrzeć do tego to uznali, że to będzie taki przykład dla całego społeczeństwa, że tak nie wolno robić i dlatego tak, tak stworzyli właśnie grupę przestępczą.

Alicja odczuwa silnie poczucie niesprawiedliwości, to zaś wpływa na jej stosunek do przedstawicieli prawa. Winę za krytyczne doświadczenie rodziny przypisuje organom władzy, a ojca postrzega jako osobę popychaną przez siły zewnętrzne. Co ciekawe, kreowanie „mitu ojca” współwystępowało z jednoczesną degradacją obrazu matki. Można przypuszczać, że kobieta zmagająca się z kryzysową sytuacją nie tylko w polu rodzinnym, ale była również narażona na konfrontację z opinią społeczną (np. przez stygmatyzację w środowisku pracy). Mimo to Alicja niekiedy obwinia matkę o osobiste niepowodzenia. W konfliktowych sytuacjach zawsze opowiada się po stronie ojca.

Alicja: Można powiedzieć, że mama się tak w tym przejęła, że skupiła się wyłącznie na sobie zapominając, że ja jestem w wieku dorastania, moja siostra jest w wieku w którym właściwie za chwilę nowy nowy etap życia się zacznie i że no... no było specyficznie, tak. I myślę, że ja mam też wewnątrz w sobie taki trochę żal do mamy że wypomni tacie na przykład podczas kłótni... natomiast nigdy nie poczułam żalu do taty, że to robił bo ja wiem że on to robił dla nas i kiedyś z nim o tym rozmawiałam i kiedy ja widzę, że mój tata ma łzy w oczach ja wiem, że to jest przejaw największej szczerości bo to jest osoba, która nigdy nie uroniła łzy oprócz pogrzebu swojego własnego ojca w wieku siedemnastu lat.

Ta relacja wydaje się znamienna. Poczucie bezradności, osamotnienie (czy rodzaj sieroctwa izolacyjnego) sprzyjają reinterpretacji zdarzeń. Matka w tych okolicznościach staje się „podwójną niewinną ofiarą” zaistniałej sytuacji. Oprócz degradacji społecznej oraz kryzysu małżeńskiego podlega surowej ocenie ze strony własnych dzieci. Ta swoista interpretacja rzeczywistości dokonana przez Alicję może świadczyć o uciekaniu się do mechanizmów obronnych lub próby zracjonalizowania wydarzeń. Alicja nie dopuszcza do siebie myśli, że ojciec mógłby zostać uznany za „złego sprawcę” czynu karalnego. Taka kreacja rzeczywistości pozwala jej na zachowanie pozytywnego obrazu siebie i rodziny. Jednocześnie negatywnej ocenie poddawana jest matka, która zaakceptowała winę swojego męża (uznała popełniony przez niego błąd). W odczuciu Alicji może uchodzić za osobę „niesolidarną” względem ich wspólnoty.

Relacje wewnątrzrodzinne okazały się równie skomplikowane po powrocie ojca. Mężczyzna na nowo uczył się ról rodzinnych oraz przyjmował nowe funkcje. Wyzwania napotykał zarówno w najbliższym środowisku, jak i w innych sferach funkcjonowania społecznego. Zakaz wykonywania dawnego zawodu sprawił, że zmienił dotychczasową profesję (przekwalifikował się). Nie ułatwiało tego ciężące na nim piętno „przestępcy”.

Alicja: Awantury mojej mamy, która do dziś wypomina mojemu tacie kiedy jej puszczają nerwy, że jest odpowiedzialny za to że ich życie źle się ułożyło i że ona nie tak sobie wszystko wymyśliła. No yyy do tej pory mój tata ma łzy w oczach kiedy moja mama potrafi mu trzasnąć drzwiami i powiedzieć, że to wszystko przez ciebie, że ja teraz nie mogę... nie mam na remont domu i tak dalej. Ale no... to też pokazuje, że moja mama sobie po prostu nie poradziła z tą sytuacją. Miała ogromną depresję i właśnie ta depresja też spowodowała, że my się do siebie jeszcze bardziej zbliżyliśmy... bo ja z tatą mieliśmy taką misję, my i moja siostra, żeby ją postawić na nogi.

Dzieci więźniów uciekają się do różnych mechanizmów obronnych. W tym celu dokonują redefinicji zaistniałych zdarzeń. Trudne doświadczenia (w tym również poczucie sieroctwa i osamotnienie) mają istotny wpływ na więzi rodzinne.

*

Doświadczenie uwięzienia jednego z członków rodziny z pewnością można nazwać wydarzeniem krytycznym. Szczególnie poważna wydaje się sytu-

acja dzieci osób skazanych na karę pozbawienia wolności⁴. Funkcjonowanie społeczne dziecka, w tym przyswojenie (zinternalizowanie) norm i wartości, uwarunkowane jest prawidłowym funkcjonowaniem środowiska rodzinnego. Zaburzenie jednego elementu wpływa na dezorganizację życia wszystkich jednostek. Warto zwrócić uwagę na znaczenie i konsekwencje „przemeblowania ról” w rodzinie dotkniętej kryzysem uwięzienia. Doskonałej ilustracji przemian zachodzących w rodzinie więźnia dostarczają losy Alicji. Infantylicyzacja matki, nadmierna odpowiedzialność starszej córki oraz rola bufora i terapeuty pełniona przez narratorkę ukazują, jak wielowymiarowe są problemy, z którymi może zmagać się rodzina doświadczająca izolacji jednego z jej członków. Osłabienie relacji, wraz z wieloma nowymi i obciążającymi wyzwaniem, potęguje poczucie cierpienia. Co więcej, swoiste sieroctwo społeczne (sieroctwo izolacyjne) często ma charakter niejawny. Przemiany wewnątrzrodzinne są ukrywane w środowisku lokalnym, miejscu pracy lub szkole w obawie przed reakcją społeczną (stygmatyzacją). Ostatecznie należy podkreślić, że kryzys uwięzienia rodzica przechodzi wiele faz (ewoluuje w życiu rodziny). Z początku nagłe i traumatyczne doświadczenie aresztowania z biegiem czasu wymusza zmianę stylu życia wszystkich zaangażowanych jednostek. Nie mniej trudny jest powrót rodzica-przestępcy do środowiska rodzinnego. Konieczność odbudowywania więzi i poznawania siebie od nowa od wszystkich członków rodziny wymaga niezwyklej determinacji i zaangażowania.

BIBLIOGRAFIA

- Bakiera Lucyna, 2006, *Obraz życia rodzinnego z perspektywy interdyscyplinarnej*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. 27.
- Błażek Magdalena, Kaźmierczak Maria, Lewandowska-Walter Aleksandra, 2010, *Więzi uczuciowe i postawy wychowawcze w rodzinach o ograniczonych kompetencjach opiekuńczo-wychowawczych*, w: Teresa Rostowska, Anna Jarzomska (red.), *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego*, Difin, Warszawa.
- Boszormenyi-Nagy Ivan, Spark Geraldine, 1973, *Invisible Loyalties: Reciprocity in Intergenerational Family Therapy*, Harper & Row, New York.
- Cudak Henryk, 2010, *Uwarunkowania międzypokoleniowego przekazu wartości w rodzinie*, w: Wojciech Muszyński (red.), *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Cudak Henryk, 2011, *Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze*, „Pedagogika Rodziny”, nr 1(2).
- Cudak Sławomir, 2010, *Przekaz systemu wartości w środowisku rodzinnym*, w: Wojciech Muszyński (red.), *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Domżańska Aneta, 2012, *Dzieci rodziców pozbawionych wolności*, „Forum Pedagogiczne”, nr 1.

⁴ W kwietniu 2016 roku 12 267 więźniów było zobowiązanych do świadczeń alimentacyjnych. Ta orientacyjna liczba pozwala na przybliżenie skali problemu. Informacja statystyczna nie oddaje jednak rzetelnie rozmiarów analizowanego zjawiska. W spisie nie ma informacji, ile dzieci ma dany więzień i komu przyznane jest świadczenie alimentacyjne (zob. Miesięczna informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej (<http://sw.gov.pl/Data/Files/001056rwis/maj-2016.pdf> [15.06.2016])).

- Kacprzak Andrzej, 2012, *Dzieci osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Przegląd badań i analiza problematyki*, w: Wielisława Warzywoda-Kruszyńska (red.), *Bieda dzieci, zamiedbanie, wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kazubowska Urszula, 2010, *Rodzina jako najważniejsza przestrzeń kształtowania się systemu wartości i tożsamości dziecka*, w: Wojciech Muszyński (red.), *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Każmierska Kaja, 2004, *Wywiad narracyjny jako jedna z metod w badaniach biograficznych*, „Przełęcz Socjologiczny”, nr 1.
- Kozak Stanisław, 1986, *Sieroctwo społeczne. Psychologiczna analiza zaburzeń w zachowaniu się wychowanków domu dziecka*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kupczyk Jan, 1989, *Procesy socjalizacji dzieci ojców wielokrotnie pozbawianych wolności*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Łuczynski Andrzej, 2008, *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*, KUL, Lublin.
- Machel Henryk, 2014, *Rodzina skazanego jako współuczestnik jego resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji i reintegracji społecznej*, „Resocjalizacja Polska”, nr 7.
- Nowak Beata Maria, 2011, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Rzepliński Andrzej, 1981, *Rodziny więźniów długoterminowych. Z badań nad społecznymi skutkami skazania*, Ossolineum, Wrocław.
- Sakowicz Tadeusz, 2009, *Badania rodzin więźniów w literaturze zachodniej*, w: Franciszek Kozaczuk (red.), *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Sapia-Drewniak Eleonora, 1989, *Sytuacja szkolna dzieci osób karanych pozbawieniem wolności*, „Przełęcz Penitencjarny i Kryminologiczny”, nr 17.
- Schier Katarzyna, 2016, *Dorośle dzieci. Psychologiczna problematyka odwrócenia roli w rodzinie*, Scholar, Warszawa.
- Schutz Alfred, 1945, *The Homecomer*, „American Journal of Sociology”, t. 50, nr 4.
- Schütze Fritz, 2012, *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*, w: Kaja Każmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Nomos, Kraków.
- Szlendak Tomasz, 2015, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szmatka Jacek, 2007, *Małe struktury społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tyszka Zbigniew, 1979, *Socjologia rodziny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Tyszka Zbigniew, 2002, *Rodzina we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

THE DISORGANIZATION OF FAMILY LIFE WHEN A PARENT IS IMPRISONED: THEORETICAL CONSIDERATIONS AND RESEARCH FINDINGS

Summary

This article is devoted to the functioning of families that are in crisis as the result of a family member's imprisonment. The author's description of the most important functions and tasks of the family as the primary social group leads to further reflections. The disorganization of family life caused by placing a parent in prison is described and a case study is used to illustrate the issues. On the basis of an autobiographical narrative interview, the process of reorganizing family life is analyzed from the perspective of a 'prisoner's child.'

Key words / słowa kluczowe

crisis caused by imprisonment / kryzys uwięzienia; disorganization of family life / dezorganizacja życia rodzinnego; innocent victims of the justice system / niewinne ofiary systemu sprawiedliwości; children of incarcerated parents / dzieci uwięzionych rodziców